

Arkadiusz Żukowski

PARTIA NARODOWA W AFRYCE POŁUDNIOWEJ – OD PEŁNI WŁADZY DO UPADKU

THE NATIONAL PARTY IN SOUTH AFRICA – FROM FULL POWER TO DOWNFALL

Partia Narodowa (*National Party*, NP)¹ została założona przez gen. Jamesa Barry'ego Munnika Hertzoga² w Bloemfontein w styczniu 1914 roku na dwóch fundamentach: rasowej separacji oraz w opozycji do rządów brytyjskich w Afryce Południowej (brytyjskiemu imperializmowi). W perspektywie miała politycznie zjednoczyć Afrykanerów i doprowadzić do powstania w pełni niepodległego państwa.

Partia ta już w 1924 roku dzięki pójściu razem na wybory z Partią Pracy (*Labour Party*, LP) wygrała je, a J. B. M. Hertzog został premierem³. Co ciekawe, w tych wyborach otrzymała poparcie ze strony Afrykańskiego Kongresu Narodowego (*African National Congress*, ANC), z którym później politycznie i militarnie walczyła.

Okres ten oznaczał dla Partii Narodowej konsolidację i poszerzanie wpływów politycznych i stopniową realizację swojego progra-

¹ W języku Afrykanerów nazwa partii brzmiała Nasionale Party.

² J. B. M. Hertzog kierował partią w latach 1914–1934, zob. szerzej: C. M. van den Heever, *General J.B.M. Hertzog*, Johannesburg 1946.

³ L. E. Neame, *General Hertzog. Prime Minister of the Union of South Africa since 1924*, London 1930, passim.

mu. Władze brytyjskie musiały ugiąć się pod naciskiem nacjonalistów afrykanerskich rozszerzając autonomię dominium (1926 rok) i wprowadzając prawo satysfakcjonujące ich aspiracje (własna flaga Afryki Południowej, drugi język urzędowy – afrikaans, szkolnictwo, własne partie i stowarzyszenia)⁴. W 1931 roku parlament brytyjski przyjął tzw. statut westminsterski, na mocy którego Unia Południowej Afryki uzyskała niezależność polityczną w działaniach międzynarodowych⁵.

Lata 30. były okresem umacniania się wśród Afrykanerów nastrojów nacjonalistycznych, a przy tym antybrytyjskich i pronazistowskich, co skutkowało też zmianami instytucjonalnymi w systemie partyjnym Afryki Południowej.

W 1933 roku Partia Narodowa, aby w dalszym ciągu rządzić, stworzyła sojusz z bardziej umiarkowaną Partią Południowoafrykańską gen. Jana Smutsa (*South African Party*, SAP). Rok później doszło do połączenia obu partii i powstania Zjednoczonej Południowoafrykańskiej Partii Narodowej (*United South African National Party*, USANP), której liderem został J. B. M. Hertzog. Część członków dawnej Partii Narodowej uważało, że wejście w sojusz razem z południowoafrykańskimi Brytyjczykami oraz liberalnymi Afrykanerami stanowiło zbyt daleko idący kompromis, który godził w interesy narodu afrykanerskiego. Dlatego też pod przywództwem dr. Daniela François Malana powołali do życia nową partię pod wymowną nazwą Oczyszczona Partia Narodowa (*Purified National Party*, PNP).

Wybuch II wojny światowej spowodował rozłam w USANP, J. B. M. Hertzog w przeciwieństwie do J. Smutsa opowiadał się za neutralnością Unii Południowej Afryki w tej wojnie⁶. Koncepcja neu-

⁴ W. Grütter, D. J. van Zyl, *The Story of South Africa*, Cape Town 1981, s. 51.

⁵ J. Z. Pietraś, *Brytyjska Wspólnota Narodów*, „Sprawy Międzynarodowe” 1967, nr 12.

⁶ *Grave Crisis in Union Cabinet*, „The Cape Argus” 04.09.1939; J. L. Basson, J. G. Strijdom, *Sy politieke loopbaan van 1929 tot 1948*. „Wanderboom”, Pretoria 1980, s. 259; J. J. Breitenbach, *South Africa in the Modern World (1910–1970)*, Pietermaritzburg 1974, s. 388; B. Friedman, *Smuts. A Reappraisal*, Johannesburg 1975, s. 145.

tralności została odrzucona przez parlament i J. B.M. Hertzog zrezygnował ze stanowiska premiera. Na znak protestu prawicowe skrzydło USANP wraz z PNP utworzyło w 1940 roku nowe ugrupowanie polityczne Ponownie Zjednoczona Partia Narodowa (*Re-united National Party*, RNP) pod kierownictwem D. F. Malana. Z kolei J. B. M. Hertzog założył Partię Afrykanerską (*Afrikaner Party*, AP)⁷.

* * *

Najważniejsze zmiany dla Partii Narodowej nastąpiły po II wojnie światowej, a za cezurę przyjmuje się rok 1948 – rok zwycięstwa afrykanerskich nacjonalistów w wyborach parlamentarnych. To zaskakujące zwycięstwo dla kierownictwa partii było wynikiem populistycznej i antybrytyjskiej propagandy oraz specyfiki południowoafrykańskiego systemu wyborczego⁸.

Parafrazując modne od lat 60. XX wieku hasło „Afryka dla Afrykanów” w przypadku wygrania wyborów w 1948 roku przez Partię Narodową można sformułować hasło „Afryka Południowa dla Afrykanerów”. Partia Narodowa stworzyła wówczas pierwszy od 1910 roku rząd, w którym zasiadali wyłącznie Afrykanerzy. Realizacja państwa białych, z dominującą pozycją Afrykanerów, rozpoczęła się od wprowadzania ustawodawstwa rasistowskiego – apartheid stał się oficjalną doktryną państwową. Zakładał on oddzielny rozwój ras przy zachowaniu supremacji białych, ze szczególną troską o interesy Afrykanerów⁹. Ideologiczne podstawy doktryny apartheidu zostały

⁷ A. W. Stadler, *The period 1939 to 1948*, w: *An Illustrated History of South Africa*, ed. by T. Cameron, S. B. Spies, Cape Town 1988, s. 260–270.

⁸ System wyborczy preferował okręgi wiejskie, gdzie zdecydowane poparcie wśród ludności białej miały nacjonalistyczne partie afrykanerskie. Ponownie Zjednoczona Partia Narodowa oraz Partia Afrykanerska zdobyły 42% głosów i 79 mandatów, a koalicja Partii Zjednoczonej i Partii Pracy przy 52% poparciu wyborców uzyskała 71 mandatów.

⁹ J. Balicki, *Apartheid. Studium polityczno-prawne rasizmu w Afryce Południowej*, Warszawa 1967; D. Grinberg, *Geneza apartheidu*, Wrocław 1980; E. H. Brooks, *Apartheid. A Documentary Study of Modern South Africa*, London 1968.

sformułowane przez dr. teologii Daniela F. Malana, przywódcę Partii Narodowej.

Ideologia i praktyka apartheidu była nierozzerwalnie związane z faktem, że Holenderskie Kościoły Reformowane (od XVII wieku pozostające panującymi kościołami Afrykanerów), rządząca Partia Narodowa oraz kierowane przez nich państwo stanowiły nierozłączną całość¹⁰.

Liczne ustawy wprowadzały segregację rasową we wszystkich dziedzinach życia (apartheid terytorialny, polityczny, gospodarczy i oświatowy)¹¹. Kilka z nich pełniło rolę filarów nowego niedemokratycznego systemu¹². Pierwszą była ustawa z 1949 roku o zakazie zawierania mieszanych małżeństw (*Prohibition of Mixed Marriages Act of 1949*), która unieważniała zarazem wszystkie dotychczas zawarte małżeństwa białych z niebiałymi. Rok później parlament przyjął ustawę o rejestracji ludności (*Population Registration Act of 1950*) będącą uzupełnieniem wcześniejszego aktu prawnego (*Citizenship Act*) – klasyfikowała ona mieszkańców kraju według przynależności rasowej oraz koloru skóry. Ustawa o władzach Bantu (*Bantu Authorities Act of 1951*) dająca władzy w Pretorii kontrolę nad bantustanami wprowadzała segregację plemienną we wsiach i miastach¹³.

¹⁰ L. H. Gann, P. Duignan, *Why South Africa Will Survive*, Cape Town 1981, s. 17.

¹¹ Dyskryminujące ustawodawstwo rasowe wprowadzane było już wcześniej, np. ograniczające posiadanie ziemi przez ludność czarną – ustawa o ziemi tubylczej (*Native Land Act of 1913*), a przede wszystkim ustawy i poprawki do ustaw za rządów premiera J. B. M. Hertzoga (1924–1939): *Native Taxation and Development Act of 1925*, *Mines and Works Amendment Act of 1926* zwany też *Colour Bar*, *Immorality Act of 1927*, *Native Administration Act of 1927*, *Native Service Act of 1932*, *Native Representation Act of 1936* i *Native Laws Amendment Act of 1937*), zob. M. Horrel, *Legislation and Race Relations*, Johannesburg 1971.

¹² Por. N. J. Rhoadie, H. J. Venter, *Apartheid. A Sociohistorical Exposition of the Origin and Development of the Apartheid Idea*, Cape Town 1959.

¹³ W okresie apartheidu wobec tworzonych dla Afrykanów rezerwatów (*Native location*) używano terminu „bantustan” (od nazwy ludu afrykańskiego zamieszkującego tę część kontynentu – Bantu), a potem stosowano określenie „homeland” („kraj ojczysty”), które miało podkreślać ojczysty charakter terytoriów wydzielonych dla poszczególnych grup plemiennych.

W 1953 roku wszedł w życie akt prawny (*Reservation of Separate Amenities Act of 1953*) zastrzegający odrębność urządzeń użyteczności publicznej, tzw. mały apartheid (*petty apartheid*), który stał się najbardziej widocznym przejawem praktyk dyskryminacyjnych.

Uchwalenie ustawy o pracy tubylczej (*Native Labour Act*) spowodowało faktyczną likwidację afrykańskich związków zawodowych. Natomiast w wyniku obowiązywania ustawy o przesiedleniu tubylców (*Native Resettlement Act of 1954*) na przestrzeni 20 lat ponad 3 mln Afrykanów zostało zmuszonych do opuszczenia „terytoriów białych” i osiedlenia się w bantustanach¹⁴. Wprowadzony system dowodów osobistych ściśle regulował migrację Afrykanów oraz ich pobyt na „terytoriach białych”.

W celu zlikwidowania opozycji, także wśród białych, uchwalono ustawę o zdławianiu komunizmu (*Suppression of Communism Act of 1950*). Późniejsze zmiany w ustawodawstwie południowoafrykańskim rozszerzyły jedynie uprawnienia aparatu represyjnego i pozbawiły opozycję legalnych form działania, np. ustawa o nielegalnych organizacjach (*Illegal Organisations Act of 1960*).

W początkowym okresie wprowadzania apartheidu Partia Narodowa podlegała zmianom instytucjonalnym. W 1951 roku doszło do procesów zjednoczeniowych, a właściwie polegało to na wchłonięciu Partii Afrykanerskiej przez Ponownie Zjednoczoną Partię Narodową i podjęciu decyzji o powrocie do pierwotnej nazwy partii – Partia Narodowa.

Partia Narodowa politykę apartheidu zastrzyła za rządów jej liderów na stanowiskach premierów: Johannesesa Gerhardusa Strijdoma¹⁵, Hendrika Frenschego Verwoerda¹⁶, a w nieco mniejszym stopniu za rządów Balthazara Johannesesa Vorstera¹⁷.

¹⁴ *Cruel, Inhuman and Degrading. Situation in South Africa*, „United Nations Chronicle” March 1983, Vol. 20, s. 12.

¹⁵ J. G. Strijdom był przewodniczącym Partii Narodowej w latach 1953–1958.

¹⁶ H. F. Verwoerd stał na czele Partii Narodowej w latach 1958–1966.

¹⁷ B. J. Vorster piastował funkcję lidera Partii Narodowej w okresie 1966–1978.

Partii Narodowej w sprawowaniu monopolistycznej władzy w państwie sprzyjał fakt, iż otrzymywała ona wsparcie od Holenderskich Kościołów Reformowanych¹⁸ oraz od Afrykanerskiego Związku Braci (*Afrikaner Broederbond*, AB)¹⁹.

Należy pamiętać, iż Partia Narodowa swoje wzorce nie czerpała z deklaracji programowych i działalności partii w okresie przywództwa J. B. M. Hertzoga, ale Oczyszczonej Partii Narodowej, powstałej w latach 30., nastawionej na etniczną ekskluzywność w celu promowania li tylko Afrykanerów, kosztem innych grup, nawet białej społeczności Afryki Południowej. Z drugiej strony, trwające od 1924 do 1939 roku rządy J. B. M. Hertzoga za podstawę swoich działań wewnętrznych uznawały separację według ras oraz supremację Afrykanerów.

W latach 1948–1977/1981 Partia Narodowa właściwie co wybory zwiększała swoje poparcie wśród białych, co pozwalało uzyskiwać zdecydowaną większość w parlamencie.

W wyborach w 1953 roku uzyskała 94 mandaty, a w kolejnych wyborach odpowiednio: 1958 – 103; 1961 – 105; 1966 – 125; 1970 – 117; 1974 – 120; 1977 – 134; 1981 – 131²⁰. W kontekście wyborczym dążyła do ograniczenia i tak już niewielkich praw wyborczych ludności nie-białej. Koloredzi zostali usunięci ze spisów wyborczych w Prowincji Przylądkowej (gdzie mogli jeszcze głosować) w 1953 roku. Natomiast Afrykanów z tej prowincji reprezentowali biali

¹⁸ A. Żukowski, *Rola holenderskich kościołów reformowanych w kształtowaniu stosunków społecznych w Afryce Południowej*, „Eastern Review” 1998, Vol. 3, s. 179–191.

¹⁹ Była to utworzona w 1918 roku tajna organizacja polityczna, która w rzeczywistości w okresie apartheidu stanowiła centrum władzy w Afryce Południowej, zob. szerzej: I. Wilkins, H. Strydom, *The Super-Afrikaners. Inside the Afrikaner Broederbond*, Johannesburg 1978; J. H. P. Serfontein, *Brotherhood of Power: an Exposé of the Secret Afrikaner Broederbond*, London 1979.

²⁰ M. J. Malinowski, *Republika Południowej Afryki. Przemiany wewnętrzne i ich międzynarodowe uwarunkowania*, Warszawa 1988, s. 74. Dla przykładu w 1961 roku Partia Narodowa posiadała w parlamencie 67,3% ogółu mandatów, a w 1981 roku – 74,4%.

przedstawiciele (3 mandaty). Należy podkreślić, iż z pozostałych trzech prowincji – Transwalu, Wolnego Państwa Oranje i Natalu Afrykanie nie mieli jakiegokolwiek reprezentacji parlamentarnej.

W okresie apartheidu Partia Narodowa miała charakter wybitnie afrykanerski, chociaż na mniej eksponowanych stanowiskach byli biali z innych grup narodowościowych, w tym bardzo sporadycznie Polacy²¹.

Partia Narodowa silnie popierała ideę przekształcenia Afryki Południowej w republikę, co było jednym z ważniejszych celów afrykanerskich nacjonalistów już od 1914 roku. Idea ta pojawiła się wkrótce na kongresie partii w 1916 roku, ale uznano, że jeszcze sytuacja polityczna nie była ku temu sprzyjająca. Kolejnym krokiem było ustanowienie wspomnianego Afrykanerskiego Związku Braci, który za jeden z celów stawiał sobie ustanowienie afrykanerskiej republiki. W latach 30. powstały afrykanerskie organizacje, które wspierały idee tak pojętego republikanizmu, m.in. Nuwe Orde, Ossewa-Brandwag, Reddingsdaadbond, Noodhulpliga, Afrikaanse Kulturverenigings oraz wspomniana wcześniej Oczyszczona Partia Narodowa. Partia Narodowa oprócz powyższych organizacji wspierała różnego rodzaju przedsięwzięcia gloryfikujące zwłaszcza afrykanerską kulturę i historię, także o wydźwięku antybrytyjskim (włączenie się w obchody upamiętniające 100-lecie Wielkiego Treku – utworzenie pod tym kątem specjalnego stowarzyszenia „The 1938 Great Trek Centenary”). Dochodziła do tego symbolika i wspieranie hymnu afrykanerskiego „Die Stem” oraz flagi narodowej. W latach 30. ekstremistyczni członkowie Partii Narodowej oraz powyższych organizacji i stowarzyszeń, w związku z popieraniem idei budowy w Afryce Południowej republiki, byli nazywani zbiorczo Związkiem Republikańskim (*Republican Bond*, RB).

²¹ Tylko nieliczni Polacy byli członkami rządzącej Partii Narodowej, w tym kilku działaczy organizacji diaspory polskiej, np. Jerzy Wallas, długoletni prezes Zjednoczenia Polskich Osadników w Afryce Południowej z siedzibą w Johannesburgu. Jeżeli wstępowali do partii politycznych, to pełnili w nich jedynie funkcje drugorzędne.

Działania te zostały uwieńczone sukcesem dopiero na początku lat 60. W referendum 6 października 1960 roku biali wyborcy opowiedzieli się nieznaczną większością za ustanowieniem republiki – 52,14% głosów „za”²². Oficjalnie Afryka Południowa stała się republiką 31 maja 1961 roku (w 60. rocznicę podpisania traktatu pokojowego w Vereeniging kończącego wojnę angielsko-burską).

* * *

W II połowie lat 70. oraz na przełomie lat 70. i 80. kierownictwo Partii Narodowej zaczęło wysuwać propozycje, a następnie poprzez rząd i parlament wprowadzać istotniejsze zmiany ustrojowe, co było związane z polityką „kontrolowanego osłabiania barier rasowych”, realizowaną przez premiera (1978–1984) i prezydenta (1984–1989) RPA – Pietera Willema Bothę – wcześniejszego ministra obrony²³. W myśl polityki „apartheidu z ludzką twarzą” Partia Narodowa nie miała jednak zamiaru oddać władzy, którą dzierżyły afrykanerskie elity.

Reformy te doprowadziły do podziałów w Partii Narodowej. Bardziej nacjonalistycznie nastawieni członkowie partii na znak protestu przeciwko przyznawaniu praw politycznych Kolorodom i Azjatom pod przywództwem dotychczasowego przewodniczącego Partii Narodowej w prowincji Transwal, Andriesa Treurnichta, utworzyli w marcu 1982 roku Partię Konserwatywną Afryki Południowej (*Conservative Party of South Africa*, CPSA). Partia ta uważała się za kontynuatorkę tradycji Partii Narodowej tworzącej apartheid. Mimo zaistniałej sytuacji P. W. Botha na zjeździe Partii Narodowej w Bloemfontein w lipcu tegoż roku zgłosił projekt dotyczący nowej konstytucji uwzględniającej przynajmniej deklaracyjnie przyznanie

²² T. R. M. Davenport, *South Africa: A Modern History*, Toronto – Buffalo 1987, s. 398.

²³ *Reform in South Africa. Building a Stable Democracy*, Pretoria 1985; C. Legum, *Has President Botha Promised Too Much?* „Third World Reports” 01.02.1985, s. 4, 10.

praw politycznych Koloredom i Azjatom (Afrykanie mieli być w dalszym ciągu tych praw pozbawieni na terenie RPA).

W 1980 roku rozwiązano Senat, a na jego miejsce powołano Radę Prezydencką (*President's Council*) składającą się z 54 przedstawicieli ludności białej, a także Koloredów i Azjatów. Rada ta miała przygotować zmiany w konstytucji przyznające więcej praw politycznych Koloredom i Azjatom. Nie naruszała ona jednak hegemonii rządzącej Partii Narodowej. Ponadto wprowadzono dość specyficzny tryb wyboru izby niższej – Izby Zgromadzenia – 165 członków było wybieranych w wyborach powszechnych, czterech pochodziło z nominacji prezydenta (jeden z każdej prowincji), a ośmiu było powoływanych w drodze głosowania przez nowo wybraną izbę.

W 1984 roku wprowadzono nową konstytucję poprzedzoną referendum²⁴. Najistotniejsze zmiany dotyczyły struktury parlamentu i zakresu władzy prezydenta. Konstytucja przewidywała reprezentację Azjatów i Koloredów w parlamencie południowoafrykańskim. Utworzono 3-izbowy parlament: 178-osobowa Izba Zgromadzenia (*House of Assembly*), reprezentująca ludność białą; 85-osobowa Izba Przedstawicieli (*House of Representatives*), reprezentująca Koloredów; 45-osobowa Izba Delegatów (*House of Delegates*), reprezentująca Azjatów²⁵. Jednakże wybory do nowego parlamentu zostały zbojkotowane przez Koloredów (głosowało 10%) i Azjatów (głosowało 11%), a wybory lokalne – przez Afrykanów. Natomiast wybory do izby reprezentującej elektorat białych nie odbyły się.

W myśl nowej konstytucji prezydent był nie tylko głową państwa, ale stał się szefem rządu (mógł nim zostać tylko biały). Władzę wykonawczą sprawowała Rada Ministrów (*Council of Ministers*) i Gabinet Narodowy (*National Cabinet*). Przewodził im prezydent, a w składzie gabinetu znaleźli się – oprócz białych – przedstawiciele

²⁴ W referendum 2 listopada 1983 roku 66,3% białego elektoratu głosowało za zmianami w konstytucji.

²⁵ A. Żukowski, *Parlament Republiki Południowej Afryki*, Warszawa 2002, s. 8.

Koloredów i Azjatów. Rada Ministrów dzieliła się ze względów rasowych na trzy rady ministrów, a Gabinet Narodowy zajmował się „sprawami zasadniczymi”.

Na przełomie lat 70. i 80. oraz w latach 80. Partia Narodowa odważyła się wprowadzić inne reformy (realizowane selektywnie), które częściowo likwidowały dyskryminację rasową (m.in. zniesiono zakaz tworzenia wielorasowych partii politycznych, zawierania małżeństw mieszanych i stosunków seksualnych, likwidowano niektóre przepisy tzw. małego apartheidu (*petty apartheid*), segregacji terytorialnej, rezerwacji wyższych stanowisk pracy dla białych, zezwolono Afrykanom na tworzenie związków zawodowych z prawem do strajku. Praktyka jednak bardzo często odbiegała od deklaracji politycznych oraz regulacji prawnych (m.in. wprowadzanie stanów wyjątkowych, delegalizacja organizacji antyapartheidowych czy związku zawodowego COSATU).

Powyższe reformy skutkowały spadkiem poparcia wśród białego elektoratu, co potwierdziły wyniki wyborów 6 maja 1987 roku. Mimo zwycięstwa Partii Narodowej największy przyrost głosów zanotowała CPSA i stała się największą partią opozycyjną w parlamencie.

Partia Narodowa do końca lat 80. XX wieku na wewnętrzne potrzeby propagandowe oraz dla Zachodu określała RPA jako bastion antykomunizmu i cywilizacji europejskiej²⁶. Lider partii P. W. Botha znajdował się pod coraz większą presją podjęcia radykalniejszych reform ustrojowych. Nie mogąc zdecydować się na zaakceptowanie warunków wstępnych kierownictwa ANC, mając kłopoty ze zdrowiem, zrezygnował na początku 1989 roku z kierowania Partią Narodową, zachowując urząd prezydenta RPA. Nowo wybranym

²⁶ Do początków lat 90. XX wieku Afryka Południowa była miejscem ostrej konfrontacji państw zachodnich z państwami socjalistycznymi, zob. W. Hahn, A. J. Cottrel, *Soviet Shadow over Africa*, Washington 1977; D. J. Kotzé, *Communism and South Africa*, Cape Town 1979; P. Clement, *Moscow and Southern Africa*, „Problems of Communism” March-April 1985, s. 29–50; S. Roothman, *South Africa and the Soviet Union*, „Soviet Revue” March-April 1987, No. 2, s. 11–19.

przewodniczącym został Frederik Willem de Klerk, lider partii w Transwalu oraz minister edukacji (był wówczas za segregacją rasową na uniwersytetach)²⁷. Ze względów proceduralnych w statucie partii (nierozłączność sprawowania urzędu prezydenta kraju z funkcją przewodniczącego partii) naczelny organ partii, 37-osobowa Rada Federalna, podjął decyzję o konieczności połączalności tych dwóch stanowisk, co skutkowało rezygnacją z dotychczasowego urzędu P. W. Bothy i objęcia prezydentury przez F. W. de Klerka.

F. W. de Klerk szybko zapoczątkował demontaż apartheidu²⁸. Zmiany były spowodowane, zarówno sytuacją w świecie (rozpad systemu dwubiegunowego) i presją międzynarodową (Zachód i ONZ) oraz problemami wewnętrznymi. Nie bez znaczenia była także sytuacja na „białej” scenie politycznej RPA. W wyniku wrześnieych wyborów parlamentarnych Partia Narodowa, mimo zwycięstwa wyborczego²⁹, straciła w sumie 29 mandatów, w tym 17 na rzecz Partii Konserwatywnej i 12 na rzecz Partii Demokratycznej.

2 lutego 1990 roku na pierwszym posiedzeniu nowo wybranego parlamentu prezydent Frederik W. de Klerk, mając poparcie deputowanych NP, ogłosił program demontażu apartheidu (uchylenie zakazu działalności Afrykańskiego Kongresu Narodowego (*African National Congress*, ANC), Kongresu Panafrykańskiego (*Pan African Congress*, PAC) i Komunistycznej Partii Afryki Południowej (*South African Communist Party*, SACP), wypuszczenie więźniów politycznych, w tym N. Mandeli, pozostałości tzw. małego apartheidu – *Separate Amenities Act*)³⁰. W 1991 roku nastąpiło uchylenie ostat-

²⁷ Zob. szerzej: F. W. de Klerk, *The Last Trek — A New Beginning: The Autobiography*, Basingstoke 1998.

²⁸ W czerwcu 1989 roku Rada Federacyjna NP przyjęła 5-letni program reform apartheidu.

²⁹ Partia Narodowa – 94 mandaty, Partia Konserwatywna – 39 mandatów, Partia Demokratyczna – 33 mandaty (wybory do Izby Białych).

³⁰ *Address by the State President Mr FW de Klerk, DMF at the Opening of the Session of the Ninth Parliament of the Republic of South Africa, Cape Town 2 February 1990*, Johannesburg 1990, s. 1–21.

nich ustaw dyskryminujących ludność nie-białą, a będących filarami apartheidu (*Land Act of 1913, Land Act of 1936, Group Areas Act, Population Registration Act*). 14 września 1991 roku przywódca NP F. W. de Klerk, przywódca ANC N. Mandela i przywódca Partii Wolności „Inkatha” (*Inkatha Freedom Party, IFP*) Mangosuthu Buthelezi podpisali porozumienie narodowe, które zapoczątkowało prace nad nową konstytucją uwzględniającą prawa wszystkich mieszkańców RPA do rządzenia krajem.

W grudniu 1991 roku NP udało się zainicjować i rozpocząć rozmowy „Południowoafrykańskiego Okrągłego Stołu”, czyli Konwencji na Rzecz Demokratycznej Afryki Południowej (*Convention for a Democratic South Africa, CODESA*), grupującego najważniejsze siły polityczne kraju zdecydowane negocjować przyszłość ustrojową państwa³¹. 17 marca 1992 roku prawie 69% białych w ogólnokrajowym referendum poparło demokratyczne przemiany, zmierzające do zapewnienia wszystkim mieszkańcom RPA równych praw, co należy uznać za duży sukces kierownictwa NP i samego F. W. de Klerka³². W marcu 1993 roku rozpoczęto zasadnicze rozmowy dotyczące przyszłego ustroju państwa i przygotowania tymczasowej konstytucji, tzw. Wielopartyjny Proces Negocjacji (*Multi-Party Negotiating Process*).

W grudniu 1993 roku NP podjęła decyzję o włączeniu po raz pierwszy Afrykanów do sprawowania rządów w ramach Przejściowej Rady Wykonawczej (*Transitional Executive Council, TEC*), składającą się z tych partii politycznych, które chciały wziąć udział w pierwszych wielorasowych wyborach parlamentarnych. Członkowie tej rady byli upoważnieni do zablokowania każdego dekretu rządowego, który by opóźniał przeprowadzenie wyborów. NP nie zdołała przeforsować postulatów dotyczących szczególnej roli białych w rzą-

³¹ P. Bulger, *Codesa for Beginners*, „South Africa Foundation Review” May 1992, No. 5, s. 1-3.

³² A. Strauss, *The 1992 Referendum in South Africa*, „The Journal of Modern African Studies” June 1993, Vol. 31, No. 2, s. 339–360.

dzie (m.in. prawo weta, decyzje gabinetu podejmowane większością 2/3 głosów).

W okresie przejściowym NP w dalszym ciągu jako partia rządząca musiała zmierzyć się z radykalnymi działaniami partii skrajnych, zarówno po stronie białych, jak i czarnej większości. W lipcu 1993 roku z rokowań tych wycofała się prawicowa afrykanerska Partia Konserwatywna, skrajnie prawicowy Afrykanerski Front Ludowy i Partia Wolności „Inkatha” oraz przedstawiciele bantustanów: Bophuthatswana, Ciskei i KwaZulu. Utworzyli oni Sojusz Wolności (*Freedom Alliance*, FA), który domagał się silnych regionów w ramach federacji. Krytykowali oni dominację w Zgromadzeniu Konstytucyjnym przedstawicieli ANC i NP oraz zapowiadali bojkot w wyborach³³. Afrykanerska skrajna prawica domagała się utworzenia oddzielnego państwa dla białych, a przede wszystkim dla Afrykanerów na terytorium dawnych republik burskich: Transwalu i Wolnego Państwa Oranje, co spotkało się ze zdecydowanym sprzeciwem ANC i brakiem poparcia ze strony NP. Przeciwnicy procesu demokratyzacji RPA organizowali demonstracje, strajki, prowokowali zamieszki i dopuszczali się zabójstw (tylko w ówczesnym Natalu zginęło w 1993 roku około 4000 osób).

W tym okresie Partia Narodowa zaczęła kształtować swój nowy *image* połączony z próbą rekrutacji nowych członków ze wszystkich grup rasowych oraz szkoleniem nowych liderów partyjnych. Wydaniem istotnym z punktu widzenia umacniania się przywództwa partyjnego przez F. W. de Klerka oraz poparcia dla NP w nadchodzących wyborach było przyznanie mu w 1993 roku wraz z N. Mandelą Pokojowej Nagrody Nobla za zasługi w obaleniu apartheidu i budowie demokracji w RPA.

W okresie przejściowym zaczął kształtować się w pełni pluralistyczny system partyjny RPA. Prawo dopuszczało działalność wcze-

³³ Partia Wolności „Inkatha” po otrzymaniu gwarancji autonomii dla KwaZulu, na kilka dni przed wyborami odstąpiła od ich bojkotu. Natomiast sprzeciw władz bantustanu Bophuthatswana rozwiązano środkami militarnymi i politycznymi.

śniej zdelegalizowanych ugrupowań politycznych (antyapartheidowych). Dotyczyło to przede wszystkim Afrykańskiego Kongresu Narodowego (ANC) i Panafrykańskiego Kongresu (PAC), zakazanych w 1961 roku. Zaczęły też tworzyć się nowe partie polityczne skupiające różne grupy społeczne (m.in. skrajnie prawicowych Afrykanerów, gospodynie domowe czy miłośników piłki nożnej).

W kwietniu 1994 roku odbyły się historyczne wybory parlamentarne. Po raz pierwszy mogli głosować Afrykanie stanowiący zdecydowaną większość mieszkańców RPA. W ten sposób rozpoczął się proces budowy demokratycznej Afryki Południowej, którą nazwano terminem Nowa Afryka Południowa (*New South Africa*)³⁴. W wyborach startowało 29 partii politycznych.

Ogólnie należy stwierdzić, iż wyniki wyborów dla Partii Narodowej okazały się znacznie niższe od oczekiwań kierownictwa i członków partii, mimo że uzyskała po ANC drugi wynik wyborczy. W wyborach do izby pierwszej Zgromadzenia Narodowego na 19 533 498 ważnie oddanych głosów NP otrzymała 3 983 690, co stanowiło 20,39% ogółu ważnie oddanych głosów. Najwyższy wynik wyborczy uzyskał ANC (12 237 655 głosów, co przekładało się na poparcie 62,65% ogółu głosujących).

W sumie, zdecydowanym zwycięzcą został ANC – 63,0% ogółu mandatów (252 w 400-osobowym Zgromadzeniu Narodowym). Partii Narodowej przypadło drugie miejsce – 20,5% ogółu mandatów (82), a trzecie IFP – 10,75% ogółu mandatów (43). Podobne wyniki dotyczyły 90-osobowego Senatu, a nawet ANC w tej izbie parlamentu powiększył przewagę nad NP (ANC – 60 mandatów, a NP – 17).

Tym niemniej w wyborach tych NP udało się pozyskać przynajmniej większość białych wyborców w stosunku do wyborów w latach 80. Według badań Andrew Reynoldsa Partia Narodowa w wyborach w 1994 roku uzyskała poparcie 65% białych wyborców, natomiast w wyborach poprzednich odpowiednio: w 1989 – 48%, w 1987 – 53%,

³⁴ Zob. szerzej: P. Waldmeir, *The End of Apartheid and the Birth of the New South Africa*, London 1998.

w 1981 – 58%³⁵. Do sukcesu należy też zaliczyć otrzymanie znaczącego odsetka głosów od wyborców rekrutujących się spośród Kolorodów i Azjatów (60–70%). Za sukces można uznać także zwycięstwo w wyborach w Prowincji Zachodniej Przylądkowej oraz nieznaczna przegrana w Prowincji Północnej Przylądkowej (ANC 15, a NP 12 mandatów)³⁶. Natomiast porażką zakończyły się próby pozyskania elektoratu spośród Afrykanów (tylko 3–4% z nich głosowało na NP), co z pewnością było związane z rolą jaką odgrywała ta partia przez ostatnie dekady w życiu Afryki Południowej. Głosy Afrykanów przesądzały i przesadzają o zwycięstwie w wyborach w RPA, ponieważ stanowią oni obecnie około 80% ludności kraju³⁷.

Optymistycznie wyglądały wyniki do legislatyw prowincji, na podstawie których desygnowano delegatów do Narodowej Rady Prowincji, która później zastąpiła Senat. Spośród 54 stałych delegatów NP desygnowała 11 (ANC 32), a wśród 36 specjalnych delegatów z NP było 6 (z ANC 28). Szczególnie dobry wynik NP uzyskała w Prowincji Zachodniej Przylądkowej, gdzie na 6 stałych delegatów 3 było z NP (z ANC 2), a wśród 4 niestałych delegatów 3 należało do NP (do ANC 1)³⁸.

Po wyborach w maju 1994 roku NP współtworzyła wielopartyjny Rząd Jedności Narodowej, w którym stanowiska ministrów przypadły partiom, które uzyskały w wyborach ponad 10% ogółu głosów (tzn. ANC, NP i IFP)³⁹. Natomiast partie, które przekroczyły próg

³⁵ A. Reynolds, *Results*, w: *Election '94. South Africa. The Campaigns, Results and Future Prospects*, ed. by A. Reynolds, Cape Town 1995, s. 192–194.

³⁶ *A-Z of South African Politics*, ed. by A. Harber, B. Ludman, Cape Town 1995, s. 261.

³⁷ Według szacunków z połowy 2007 roku wśród 47,9 mln mieszkańców RPA Afrykanie stanowili 79,5% (38,1 mln), ludność biała 9,2% (4,4 mln), Kolorodzi 8,8% (4,2 mln) i Azjaci 2,5% (1,2 mln), http://www.southafrica.info/ess_info/sa_glance/demographics/population.htm.

³⁸ Dzięki czemu NP mogła utworzyć wówczas koalicję rządzącą w Prowincji Zachodniej Przylądkowej.

³⁹ Dotyczyło to przedstawicieli tych partii politycznych, które uzyskały w wyborach przynajmniej 20 mandatów.

20%, mogły desygnować swojego kandydata na urząd wiceprezydenta (I wiceprezydent – Thabo Mbeki z ANC, II wiceprezydent – F. W. de Klerk z NP)⁴⁰.

Po wyborach 1994 roku NP chciała stać się nowoczesną demokratyczną partią polityczną. Nie było jednak pełnej zgodności co do tak szybkiej i radykalnej transformacji ustrojowej oraz sensownej koncepcji realnego przeciwstawienia się wpływowi wyborczym i politycznym ANC. F. W. de Klerk jako przewodniczący partii uznał, że traci ona wiarygodność wśród swoich wyborców. Decyzje rządowe podejmowane przez ANC stały w sprzeczności z priorytetami Partii Narodowej. Dochodziły do tego kontrowersje wokół ostatecznego kształtu nowej konstytucji (np. nie udało się przeforsować federalnego ustroju państwa z silnymi rządami w prowincjach). Po uchwaleniu konstytucji w czerwcu 1996 roku podjęta została decyzja o wystąpieniu partii z Rządu Jedności Narodowej. NP wówczas deklaracyjnie starała się być „konstruktywną opozycją”, ale w zasadzie nie formułowała już alternatywnych wobec ANC politycznych koncepcji rozwoju kraju.

NP traciła lawinowo wyborców, członków oraz doświadczonych działaczy, np. w 1997 roku głównego negocjatora z ANC i byłego ministra Ruelefa Meyera⁴¹. Otwarcie partii na inne grupy rasowe, zwłaszcza Afrykanów, nie następowało. Poza tym silne były tendencje w łonie kierownictwa partii, aby na miejsce „skompromitowanej” apartheidem NP powołać nowe ugrupowanie polityczne. Wobec takiej sytuacji F. W. de Klerk w 1997 roku zdecydował się zrezygnować z przewodzenia partii, a jej przywództwo objął młody polityk, nieobarczony okresem apartheidu Marthinus van Schalkwyk⁴²

⁴⁰ Każda partia posiadająca co najmniej 80 mandatów (lub dwie najsilniejsze), miała prawo desygnować swoich przedstawicieli na wiceprezydentów.

⁴¹ *Government and Politics in the New South Africa*, ed. by A. Venter, wyd. II, Pretoria 2001, s. 288; <http://www.whoswhosa.co.za/Pages/profile-full.aspx?IndID=3206>.

⁴² Marthinus van Schalkwyk posiadał wykształcenie politologiczne (licencjat i magisterium) i był doświadczonym parlamentarzystą (od 1990 roku) i premierem Zachodniej Prowincji Przylądkowej (21.06.2002 – 28.04.2004).

– powstała nowa partia polityczna Nowa Partia Narodowa (*New National Party*, NNP).

Oprócz nowej nazwy partii oraz nowej symboliki partia postanowiła zdecydowanie otworzyć się na inne grupy rasowe, co zakończyło się porażką. Konsolidacja partii miała dotyczyć też pozyskania (odzyskania) wpływów wśród białych wyborców oraz klasy średniej Kolorodów i Azjatów. Partia przeżywała jednak kryzys organizacyjny oraz następował kolejny znaczący odpływ członków.

Szczególnie bolesne dla NNP były wyniki wyborów parlamentarnych w czerwcu 1999 roku. Partia ta otrzymała poparcie 1 098 215 wyborców, co stanowiło 6,87% ogółu głosów. NNP miała już tylko 28 mandatów w Zgromadzeniu Narodowym. Wybory potwierdziły poparcie wyborców dla ANC (66,4% ogółu mandatów w Zgromadzeniu Narodowym) i nieco spadające dla IFP (8,6% ogółu mandatów). Przyrost mandatów zanotowała Partia Demokratyczna (DP), ale głównie kosztem zreformowanej NP. Nowa Partia Narodowa przestała być największą partią opozycyjną w parlamencie na rzecz Partii Demokratycznej (9,6% głosów i 38 deputowanych).

Poparcie dla NNP według grup rasowych w tych wyborach kształtowało się następująco: Afrykanie 18%, Kolorodzi 44%, Azjaci 7%, biali 31%⁴³. Paradoxem może być fakt, iż prawie 70% głosów, jakie otrzymała NNP, pochodziło od wyborców, którzy należeli do tych ras, które Partia Narodowa w okresie apartheidu dyskryminowała i pozbawiała praw wyborczych.

Porażkę, chociaż nie tak dotkliwą, NNP zanotowała na poziomie prowincji, co przekładało się na skład delegacji tych prowincji do Narodowej Rady Prowincji według przynależności partyjnej. Wśród 58 stałych delegatów 7 było z NNP (34 z ANC i 7 z DP). Podobnie jak w poprzednich wyborach najlepszy wynik wyborczy NNP zanotowała w Prowincji Zachodniej Przylądkowej, gdzie na 5 stałych delegatów 2 było z NNP (2 z ANC i 1 z DP).

⁴³ A. Reynolds, *Results*, w: *Election '99. South Africa. The Campaigns, Results and Future Prospects*, ed. by A. Reynolds, Cape Town 1999, s. 180–185.

Po wyborach w 1999 roku nastąpiła marginalizacja partii. Jej wpływy wyborcze właściwie ograniczały się do Prowincji Zachodniej Przylądkowej. W wyniku tej dotkliwej porażki władze Nowej Partii Narodowej zdecydowały się utworzyć nowe ugrupowanie polityczne z DP i FA pod nazwą Sojusz Demokratyczny (*Democratic Alliance*, DA). W rzeczywistości doszło do wchłonięcia NNP przez DP.

Tym niemniej NNP w koalicji razem z DP udało się utworzyć większość parlamentarną w Prowincji Zachodniej Przylądkowej (jedyny rząd prowincji, w którym nie uczestniczył ANC). Jednakże w październiku 2001 roku NNP wycofała się z tej koalicji, co m.in. spowodowało destabilizację sytuacji politycznej w tej prowincji, a władzę objął tam ANC.

NNP coraz bardziej „dryfowała” w stronę swojego przeciwnika, tzn. ANC, z którym zawarła sojusz.

Za totalną porażkę NNP można uznać wyniki wyborów parlamentarnych z kwietnia 2004 roku – „partia ta znalazła się w stanie upadku”⁴⁴. Partia otrzymała poparcie zaledwie 1,7% głosujących, co przełożyło się na 7 mandatów w Zgromadzeniu Narodowym. Swoją hegemonię potwierdził ANC (69,7% głosów i 279 mandatów). Natomiast na największą partię opozycyjną wyrósł Sojusz Demokratyczny (*Democratic Alliance*, DA) – 12,4% głosów i 50 mandatów.

W dniu 7 sierpnia 2004 roku Komitet Wykonawczy NNP ogłosił, iż w następnych wyborach partia będzie startować w koalicji z ANC. Członkom partii zalecano wstąpienie do ANC i w ten sposób posiadanie podwójnego członkostwa partyjnego. W wyniku dalszej marginalizacji NNP kierownictwo partii 9 kwietnia 2005 roku podjęło decyzję o jej rozwiązaniu, a członkom zalecono wstąpienie do ANC⁴⁵. Kierownictwo partii przeszło do ANC, a jej lider utrzymał tekę ministerialną – ministra ochrony środowiska i turystyki (od 29.04.2004

⁴⁴ A. Gąsowski, *RPA*, Warszawa 2006, s. 251.

⁴⁵ W Radzie Federalnej NNP 88 głosów padło za rozwiązaniem partii, a 2 głosy były „przeciwko”.

roku). Deputowani z ramienia NNP stali się deputowanymi innej partii politycznej – ANC (5.08.2005 roku).

W ten sposób doszło do sytuacji wyjątkowej, partia, która początkowo reprezentowała li tylko interesy nacjonalistów afrykanerskich, będąc u władzy, nawet jeszcze w okresie międzywojennym, a zwłaszcza wówczas, gdy była autorem i realizatorem polityki apartheidu, sprzymierzyła się z „odwiecznym” wrogiem ANC, określanym epitetami „komuniści”, czy „terroryści”, których przywódców więziła i zabijała, ostatecznie weszła z nim w sojusz, a następnie rozwiązując się zaleciła swoim członkom wstępowanie do ANC.

* * *

Kiedy wydawało się, że Partia Narodowa stanowi „zamkniętą kartę” w historii południowoafrykańskiego systemu partyjnego w 2008 roku zaczęto czynić próby jej wskrzeszenia. Reaktywacja partii nastąpiła 5 sierpnia 2008 roku. Powrócono do poprzedniej nieco zmodyfikowanej nazwy partii – Partia Narodowa Afryki Południowej (*National Party South Africa*, NPSA). Kolejna „reaktywacja” partii wiązała się ze zmianą wizerunku (np. dla potrzeb marketingowych wprowadzono nowe logo partii). We wrześniu 2008 roku wybrano 5-osobowy komitet wykonawczy partii, a w tymże miesiącu władze partii podjęły decyzję o wzięciu udziału w wyborach parlamentarnych (ogólnokrajowych i do prowincji).

Zdając sobie sprawę z nikłego poparcia, w październiku 2008 roku odmówiła przystąpienia do zjednoczonej opozycji przeciwko ANC w Prowincji Zachodniej Przylądkowej, a w listopadzie tegoż roku rozpoczęła samodzielną rejestrację w Niezależnej Komisji Wyborczej przed wyborami parlamentarnymi (22.04.2009).

Nawet ta reaktywowana, kolejna „nowa” Partia Narodowa nie była wolna od walk wewnętrznych, co źle rokuje dla jej przyszłości. U progu parlamentarnej kampanii wyborczej w styczniu 2009 roku w Prowincji Zachodniej Przylądkowej doszło do walki o przywódz-

two (część czołowych działaczy opowiadała się za kolektywnym przywództwem, co miało ostatecznie doprowadzić do przejęcia władzy w partii). Ostatecznie jako lider NPSA w tych wyborach został zarejestrowany Juan-Duval Uys.

W programie wyborczym NPSA skoncentrowała się na kwestiach bezpieczeństwa wewnętrznego (m.in. proponuje przywrócenie kary śmierci dla morderców, chemiczną kastrację gwałcicieli, dożywocie dla szefów gangów narkotykowych) oraz ekonomicznych (zastąpienie Programu Upodmiotowienia Ekonomicznego Czarnych, <*Black Economic Empowerment*, BEE>). W kampanii wyborczej nie brakowało jednak populistycznych haseł np. „Praca w Afryce Południowej dla obywateli południowoafrykańskich”, czy „obywatele najpierw, na końcu politycy”.

W wyborach w 2009 roku partia wystawiła 175 kandydatów (na poziomie ogólnokrajowym 50, a pozostałych w 9 prowincjach⁴⁶. W wyborach tych doznała ona totalnej klęski, nawet w okręgu wyborczym Kapsztad, gdzie powinna liczyć na znaczące poparcie wyborców.

NPSA jest bardziej partią wirtualną (korzysta z serwera w Stanach Zjednoczonych) niż rzeczywistą. Posiada dość dobrą stronę internetową. Kampanię wyborczą prowadziła głównie *on-line* (to samo dotyczyło zbierania funduszy).

* * *

Partia Narodowa była przez ponad 40 lat partią rządzącą, praktycznie posiadała monopol na sprawowanie władzy. Na początku lat 90. Partia Narodowa poprzez reformy społeczno-polityczne, rozmowy-konsultacje z najważniejszymi siłami politycznymi kraju próbowała ewolucyjnie wprowadzić system demokratyczny.

⁴⁶ W odniesieniu do liczby kandydatów partii startujących w poszczególnych prowincjach odwołano się do pewnej symboliki – wyniosła ona w każdej prowincji tyle samo, co w wyborach w 1994 roku.

Wybrana droga przejścia z systemu autorytarno-totalitarnego do demokratycznego miała zapobiec niekontrolowanemu wybuchowi społecznemu – kreowana przez media wizja krwawej rewolucji była realna. Kierownictwo NP wraz z ANC wykazało się jednak dużą dojrzałością polityczną oraz wielką wolą kompromisu.

Wyzwaniem było nie tylko wprowadzenie systemu demokratycznego, ale utrzymanie go, co wydawało się niezmiernie trudne śledząc przebieg współczesnych konfliktów, rozbieżność interesów wielu grup społecznych (np. skrajnie prawicowi Afrykanerzy oskarżali NP o zdradę narodowych interesów) oraz doświadczenia innych państw afrykańskich.

Z perspektywy prawie 20 lat wydaje się, że główne założenia ustrojowe, przyjęte w toku długich i trudnych negocjacji, w oparciu o zasadę konsensusu, przetrwały próbę czasu. Ustalony podział kompetencji i relacji między organami władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej sprawdził się. Rozbudowany został system ochrony prawnej i gwarancji obywatelskich, co dobrze wróży na przyszłość. RPA stała się państwem demokratycznym, a transformacja ustrojowa w tym kraju niejednokrotnie określana jest mianem „cudu”. Obecny system polityczny, w tym system partyjny, cechuje się relatywnie wysoką stabilnością, co na mapie politycznej Afryki należy do nielicznych wyjątków.

Jak się okazało Partia Narodowa „zapłaciła” za to cenę dla partii politycznych najwyższą przestała w zasadzie istnieć.

Jest też pewnym paradoksem, iż partia, którą wraz z ANC można nazwać „ojcami” południowoafrykańskiej demokracji, lawinowo traciła poparcie wyborców, w tym także Afrykanerów, a następnie popada w niebyt.

* * *

Partia Narodowa w Afryce Południowej należała do partii wyjątkowych. Została założona przez nacjonalistów afrykanerskich w 1914 roku z obawy przed wpływami brytyjskimi po ustanowieniu cztery

lata wcześniej Unii Południowej Afryki. Z czasem partia ta zyskiwała poparcie konserwatywnego elektoratu afrykanerskiego i już w okresie międzywojennym tworzyła rządy. Od 1948 roku rządziła samodzielnie poszerzając wpływy wyborcze wśród białych, będąc przy tym partią „wszystkich Afrykanerów”. Realizowała *stricte* rasistowską politykę apartheidu, którą modyfikowała, aby w końcu z niej się wycofać i dojść do prawie niemożliwego kompromisu z opozycją polityczną. Z opozycją, którą zaciekle zwalczała wszelkimi metodami, w tym terrorem, do zabójstw włącznie. Następnie zainicjowała południowoafrykańskie obrady „Okrągłego Stołu” i współuczestniczyła w budowie wieloraszowej demokracji. W 2005 roku podjęła decyzję o samorozwiązaniu, a swoim członkom zaproponowała wstąpienie do Afrykańskiego Kongresu Narodowego, któremu w czasach apartheidu odmawiała legalnej działalności i bezwzględnie zwalczała, a jej lidera Nelsona Mandelę więziła przez prawie 30 lat.

Podczas swojej historii nie uniknęła jednak podziałów, a następnie dążeń zjednoczeniowych czy „wskrzeszeń”. Nie potrafiła przetrwać jako partia polityczna w demokratycznej rzeczywistości.

BIBLIOGRAFIA

- A-Z of South African Politics*, ed. by A. Harber, B. Ludman, Cape Town 1995.
- Address by the State President Mr FW de Klerk, DMF at the Opening of the Session of the Ninth Parliament of the Republic of South Africa, Cape Town 2 February 1990*, Johannesburg 1990.
- Balicki J., *Apartheid. Studium polityczno-prawne rasizmu w Afryce Południowej*, Warszawa 1967.
- Basson J. L., Strijdom J. G., *Sy politieke loopbaan van 1929 tot 1948. „Wanderboom”*, Pretoria 1980.
- Breitenbach J. J., *South Africa in the Modern World (1910–1970)*, Pietermaritzburg 1974.
- Brooks E. H., *Apartheid. A Documentary Study of Modern South Africa*, London 1968.

- Bulger P., *Codesa for Beginners*, „South Africa Foundation Review” May 1992, No. 5.
- Clement P., *Moscow and Southern Africa*, „Problems of Communism” March-April 1985.
- Cruel, Inhuman and Degrading. Situation in South Africa*, „United Nations Chronicle” March 1983, Vol. 20.
- Davenport T. R. M., *South Africa: A Modern History*, Toronto – Buffalo 1987.
- Friedman B., *Smuts. A Reappraisal*, Johannesburg 1975.
- Gann L. H., Duignan P., *Why South Africa Will Survive*, Cape Town 1981.
- Gašowski A., *RPA*, Warszawa 2006.
- Government and Politics in the New South Africa*, ed. by A. Venter, wyd. II, Pretoria 2001.
- Grave Crisis in Union Cabinet*, „The Cape Argus” 04.09.1939.
- Grinberg D., *Geneza apartheidu*, Wrocław 1980.
- Grütter W., Zyl van D. J., *The Story of South Africa*, Cape Town 1981.
- Hahn W., Cottrel A. J., *Soviet Shadow over Africa*, Washington 1977.
- Horrel M., *Legislation and Race Relations*, Johannesburg 1971.
- Heever van den C. M., *General J.B.M. Hertzog*, Johannesburg 1946.
- Kotzé D. J., *Communism and South Africa*, Cape Town 1979.
- Malinowski M. J., *Republika Południowej Afryki. Przemiany wewnętrzne i ich międzynarodowe uwarunkowania*, Warszawa 1988.
- Neame L. E., *General Hertzog. Prime Minister of the Union of South Africa since 1924*, London 1930.
- Pietras J. Z., *Brytyjska Wspólnota Narodów*, „Sprawy Międzynarodowe” 1967, nr 12.
- Reform in South Africa. Building a Stable Democracy*, Pretoria 1985; C. Legum, *Has President Botha Promised Too Much?* „Third World Reports” 01.02.1985.
- Reynolds A., *Results, w: Election '94. South Africa. The Campaigns, Results and Future Prospects*, ed. by A. Reynolds, Cape Town 1995.
- Reynolds A., *Results, w: Election '99. South Africa. The Campaigns, Results and Future Prospects*, ed. by A. Reynolds, Cape Town 1999.
- Rhodie N. J., Venter H. J., *Apartheid. A Sociohistorical Exposition of the Origin and Development of the Apartheid Idea*, Cape Town 1959.
- Roothman S., *South Africa and the Soviet Union*, „Soviet Revue” March-April 1987, No. 2.
- Serfontein J. H. P., *Brotherhood of Power: an Exposé of the Secret Afrikaner Broederbond*, London 1979.

- Stadler A. W., *The period 1939 to 1948*, w: *An Illustrated History of South Africa*, ed. by T. Cameron, S. B. Spies, Cape Town 1988.
- Strauss A., *The 1992 Referendum in South Africa*, „The Journal of Modern African Studies” June 1993, Vol. 31, No. 2.
- Waldmeir P., *The End of Apartheid and the Birth of the New South Africa*, London 1998.
- Wilkins I., Strydom H., *The Super-Afrikaners. Inside the Afrikaner Broederbond*, Johannesburg 1978.
- Żukowski A., *Rola holenderskich kościołów reformowanych w kształtowaniu stosunków społecznych w Afryce Południowej*, „Eastern Review” 1998, Vol. 3.
- Żukowski A., *Parlament Republiki Południowej Afryki*, Warszawa 2002.

THE NATIONAL PARTY IN SOUTH AFRICA – FROM FULL POWER TO DOWNFALL

SUMMARY

The article focuses on analysing the activity of the National Party in South Africa from its establishment in 1914 until disbanding in 2005 as well as the article covers period of the last years when the attempts to reestablish the party occurred. At first, the aims of the party were presented with practise of their implementation (Afrikaner nationalism, Republicanism) during the inter-war period and especially after 1948 when the National Party, after winning election, started to rule South Africa continuously for 46 years. The phenomenon of supremacy of the National Party, its growing support among white electorate against a background of introducing apartheid policy and its later modifications are widely explained. Special emphasis is drawn to the period of transition and the role of National Party in the process. Presenting election results in 1994, 1999, 2004 and 2009, the reasons of declined importance and then marginalisation of the National Party are underlined.